

АНАТОЛІЙ ЗАГНІТКО

/ Донецький університет /

АКТУАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАТИВНИЙ І СИСТЕМНО-КОНТРАРНИЙ
ХАРАКТЕР ГРАМАТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ ДІЄСЛОВА В
ЛІНГВІСТИЧНИХ ПРАЦЯХ В.ГНАТЮКА

Грамаптичні значення часу дієслова в силу своєї предикатної специфіки і спрямованості на рівні речення належать до предикативно-суб'єктивних величин. Разом з категоріальними значеннями виду, особи грамаптичні значення часу витворюють локативну площину речення, яка й зумовлює просторово-часову стратифікацію його денотативного змісту щодо особи мовця. У функціонально-семантичній парадигматиці морфологічних форм часу дієслова переплелись і взаємодіють величини суб'єктивного й об'єктивного плану, які, власне, й визначають місце грамаптичної категорії часу в системі дієслівних категорій. Поруч із семантико-синтаксичними значеннями валентності, які на віртуальному рівні форми слова ніяк не відображені, грамаптичні значення часу характеризуються послідовною експонентною маркованістю.

Генетично становлення структури грамаптичної категорії часу зумовлене комунікативними потребами і є первинним щодо опозиції "доконаний/недоконаний вид". У статті "Чи можливе тепер у нас уодностайненє літературної мови й правописи?" В.Гнатюк підкреслює: "Літературна мова виробляєть ся довго, але усталена раз, не змінюєть ся швидко, хоч ненастанно обновляєть ся і розширюєть ся". Тим самим наголошуєть ся постійне розширення функціональних багатств мови, удосконалення системи грамаптичних відношень, динаміка яких визначаєть ся тільки комунікативними і мислительними потребами. Переорієнтацією часового виміру як експонентно маркованого на рівні окремої лексеми на міжпарадигмаптичний рівень можна пояснити

виготовлення послідовної опозиції "доконаний/недоконаний вид" на рівні граматичної системи, її активне входження в граматичний лад мови, підпорядкування формотворчих афіксів власним функціонально-модифікуючим потребам. У межах кожного компонента опозиції виду вирізняється величезна кількість акціональних аспектів дії /пор.: комплетивний [дописати/дописувати/], фінитивний [відобідати/], сативний [наїстися/наїдатися/], кумулятивний [налітати, наносити/ та ін./.

Взаємодія семантики виду і часу простежується в тому, що часова "лінійність" недоконаного виду протиставлена часовій "точності" доконаного виду. "Лінійність" часової семантики недоконаного виду полягає у безмежній тривалості, повторюваності дії, пор.: віднаходити, казати, переходити, показувати, чекати і віднайти, сказати, перейти, показати, зачекати і под.

В.Гнатюк проаналізував взаємовпливи структурно споріднених мов на граматичному рівні і наголосив на збереженні національно-мовних морфологічних форм, які складають структурно-функціональну, семантико-синтаксичну особливість національної мови /пор., напр., тлумачення кличного відмінка в "Украинской грамматике" А.Кримського /1907/, академічному посібнику "Сучасна українська літературна мова. Морфологія" /1969/, працях І.Р.Вихованця - 1987; 1988, де ця форма, нарешті, здобуває статус громадянства в граматичній системі української мови як репрезентант апелятивної функції, поза якою неможливою є реалізація окремих типів мовлення/, попереджаючи про вторинний характер таких форм і структур, їх непристосованість до реалізації когнітивних і мовленнєвих завдань: "Від кількох літ стаємо в різних виданнях - доси виключно з рос/ійської/ України - такі форми, як: нами написано статтю, мною бачено стола, нею видруковано отвертого листа і ин., замість простого й поправного: ми написали статтю, я бачив стіл, вона

видрукувала отвертий лист."

А проте вони можуть набути права горожанства в літературі і засмітити її на довго, коли проти них ніхто не виступить". Учений тонко відзначив сутність пасива дієслівної форми як різновиду семантико-синтаксичних значень валентності, залишивши поза увагою сам факт функціональної закріпленості семантики таких конструкцій як результативних і реалізацію ними завдань ситуативно-прагматичного плану. Специфікою пасивних форм є актуалізація об'єктивного суб'єкта /Листа написано мною; Хата зводиться майстрами/ або наголошення самої дії /Лист написаний; Листа написано; Хата будеється/. Широке уживання подібного плану структур мотивується необхідністю актуально-комунікативного членування інформативного плану речення, виділення окремих складників як надважливих.

Із семантикою актуальних синтаксичних одиниць безпосередньо пов'язане функціональне навантаження часових форм, які у співвідношенні з пасивними конструкціями характеризуються відсосередженістю, перенесенням особи мовця на вторинний план, що й визначає нейтралізацію часового плану і актуалізацію дії як такої. Вторинність подібних структур мотивується їх співвіднесеністю з генетично первинними, в яких лівобічна валентність дієслова могла заповнюватись тільки іменниками-назвами істот. Тривалі процеси персоніфікації зумовили заповнення лівобічної позиції іменником-назвою неістоти. Розширення діапазону лівобічної валентності дієслова свідчить про більш абстрактний рівень синтаксичних позицій і розвиток семантичної структури дієслів-предикатів, розчеплення їх семантичної структури на окремі складники, редукцію окремих сем /каузативності, об'єктності, суб'єктності і под./.

Граматична категорія часу дієслова належить до системно-контрарних, на що вказував В.Гнатюк у цілому ряді лінгвістичних праць. Системно-контрарний характер категорії часу дієслова

пояснюється кількома факторами. Ряд значень часових форм характеризується нечіткістю протиставлення і має характер швидше всього семантичного континууму з безперервними перехідними функціями. Контрастність категорії часу дієслова полягає в тому, що теперішній час акумулює в собі ознаки минулого й майбутнього /Батько: Ось пень стоїть ... Я сяду, синку, А ти візьмися за торбинку, Та й повечеряєм удвох ... /О.Олесь//. Місце давноминулого часу в загальній структурі часу дієслова є експонентно маркованим.

В.Гнатюк неодноразово відкреслював особливості взаємодії семантики форм виду і часу дієслова. Часові форми впливають на презентацію семантики двочленно-комплементарної категорії виду: у теперішньому історичному при позначенні одиничних подій уживається тільки недок.вид.

СТЕФАНІЯ ЛІСНЯК

/Тернопільський педінститут/

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК ПРО СХІДНОСЛОВ"ЯНСЬКІ МОВНІ КОНТАКТИ

У лінгвістичній спадщині Володимира Гнатюка, зокрема в циклах статей "В справі української правописи", "В справі української літературної мови", деяких рецензіях на підручники та мовознавчі праці не може не привертнути уваги питання стосунків української літературної мови з іншими слов"янськими мовами.

Закономірним процесом розвитку кожної мови вчений вважав контактування її з іншими і появу запозичень в результаті мовної взаємодії. На його думку, до інтерпретації мовних явищ як запозичень слід підходити дуже обережно, застосовуючи глибокий лінгвістичний аналіз. З цієї метою варто використовувати словники, в тому числі етимологічні, збірники фольклорних матеріалів і художніх творів, дослідження з порівняльної граматики. Особливо да-